

Napjaink vallásos mozgalmai.

Átmeneti kort élünk. Minden átmeneti kornak sok jellemző sajáttsága van. Ezek megfigyelése mindig tanulságos és gondolatokat ébreszt. Megfigyelésre méltó jelenségek pedig úgy az egyes ember, mint a társadalom életének minden egyes nyilvánulásában s így a vallásos életfelfogás terén is jelentkeznek.

Ma, úgy látszik, egészen új életre ébredt a vallás iránt való érdeklődés. Ez ébredést az az általános és jogos panasz előzte meg, hogy a vallástalanság, vagy legalább a vallásos eszmék iránt való közönyösség óriási mértékben elterjedt. Nemcsak a tudósok körében, hanem a társadalom minden rétegében megcsappant a vallás tisztelete és különösen szükségességének eleven érzése. A templom elvesztette vonzóerejét s az érdeklődést csaknem egészen lekötötték a földi jólét biztosításának és igényeinek a gondjai, a melynek elhárításától várták a léleknek megelégedését.

S míg a vallástalanság, vagy legalább a vallási közöny terjedése miatt minden egyház panaszra fakadt, addig a felekezetieskedés épp ez idő alatt rég nem tapasztalt módon megerősödött. Ennek okát jórészt ama nagy buzgalomban találhatjuk meg, a melyet a bajok megszüntetésére minden egyes felekezet kifejtett, fokozott erővel igyekeztve a maga híveit az általa megjelölt útra és megvont keretek közé tömöríteni. S most azzal a bizarr helyzettel állunk szemben, hogy az általánosan tapasztalható vallásos közöny mellett a kiélesített felekezetieskedés uralkodik és rongálja a társadalom nyugodt békességét, veszélyezteteti zavartalan együttélését.

De a felekezetek törekvéseiben is sajátos párhuzamos ellentétek észlelhetők. A hierarchikus szervezettel bíró keresztényen egyház autonómiára vágyik, az autonómiával rendelkező

keresztyénség pedig szervezetének hierarchikus izü kiépítésére és a szabad mozgás nélkül régi szellemében fenn nem tartható életének szabályrendeletekkel való körülbástyázására törekszik. Mindkettő a másiktól akarja elsajátítani azt, a miben erejének forrását gondolja, megfélelkezvén arról, hogy az autonomia helyesen és igazán értelmezve és megvalósítva a hierarchiával épp oly kevésbé egyeztethető össze, mint az evangéliumi szellemből táplálkozó szabad mozgás és haladás a szigorú szabályozásokkal. A mint minden egyes növény csak a maga talajában, környezetében, természetének megfelelő éghajlat alatt virul teljes pompájában, úgy a vallásos élet terén is minden alkotás és törekvés csak akkor lehet áldásos, ha az egészet éltető szellemmel szerves összefüggésben és benső harmoniában van. Az utánzás, az elkölcsönzés vagy puszta kinövés marad, vagy egészen mássá válik és más célokat szolgál az idegen talajban.

Pedig ma sok tényező kedvezne az egyházak megerősítésére irányuló öntudatos törekvéseknek. Mert érdekes tünet, hogy az anyagiasság, a földi élet kényelmessé tetelének vágyától vezetett, a gazdasági érdekek által irányított korunkban a vallásnak az egyéni és a társadalmi életre ható jelentőségét eddig soha nem tapasztalt módon és mélyrehatóan kezdik tanulmányozni. Ha eddig csak az egyes egyházak és vallási társulások tarka mozaikja, úgy most maga e mozaik által alkotott egész: a vallás, mint az egyéni és a társadalmi élet egyik legállandóbb és legfontosabb tényezője köti le a gondolkodók figyelmét. A mint az életben jelentkező minden jelenségnek, úgy a vallásnak is *a törvényszerűsége és maradandó igazsága kutatásával igyekeznek megállapítani nemcsak miben létét, hanem a jelentőségét is.* A munkát nem aprózzák hát el, hanem a mai kor szelleméből folyólag elvi, egyetemes szempontból kívánják a vallás kérdését tisztázni. E tisztázás és vizsgálat során minden egyes egyháznak meg van adva a lehetőség arra nézve, hogy *a maga igazságait, céljait és feladatait, életrevalóságát és jogosultságát az egyén és a társadalom életének emelésében való gyakorlati részvételével igazolja.*

Mert mindezt többé már nem elméleti fejtegetésekkel és vitatkozásokkal, hanem csakis gyakorlati eredményekkel szabad és lehet igazolni. Ha csak a történelem és tapasztalat tanúbizonyosságaival szembeszállni nem akar, senki sem tagadhatja, hogy a vallás az emberrel együtt keletkezett, együtt él és majdan együtt hal is ki az idők végén. A vallás azonban nemcsak útítársa, kísérője, hanem *mindig vezetője is volt és marad a művelődés útján lassan bár, de folyton haladó emberiségnek.*

Mutatja ezt az, hogy a haladás folyamán minden egyes forduló vagy nagyobb erejű lökés, a vallásos felfogás egy-egy módosulásával függ össze. Még pedig a vallásos felfogás alakulása sohasem következménye, hanem mindig előzménye és okozója volt a kulturális haladásnak. Bizonyítja ezt az a gyökeres változás, melyet a keresztyénség életbelépése az akkori egész világban, vagy a melyet a reformatió az ember szellemi és anyagi törekvéseinek irányításában létesített. Oly változások ezek, a melyeknek hatását maig is érezzük, s *a melyeknek irányítása az egymást felváltó nemzedékek beláthatatlan során fog még uralkodni.*

Sőt tovább mehetünk. A keresztyénség oly eszméket propagál, a melyeknek nagyobb és eszményibb része még csak ezután vár valósításra. Ebből következik, hogy a mi mai társadalmunk egészben véve még mindig nem keresztyén társadalom. A keresztyénség üdvös hatásának úgy az egyes ember, mint az emberiség életében sok kétségtelen jelére mutathatunk ugyan, *de az a szellem, a mely a keresztyénséget keresztyénséggé teszi, még mindig nem mindeneket átható erő, még mindig csak ideál és nem valóság.* Tizenkilencz hosszú századra terjedő élete alatt tehát a keresztyénség sajátos társadalmat alkotni nem tudott. Ezt mutatja nemcsak annak a vallomásnak az igazsága, a melyet egy pogány tett, hogy a keresztyénségnek sajátos és szép eszméi vannak, de hiveinek élete csöppel sem tökéletesebb, mint a más vallások hiveié; hanem bizonyítja a keresztyén felekezetek óriási nagy száma is, a melyek mindenike kimondva vagy leplezetten az egyedül üdvözítőség igényével lép fel s az igazság jogos birtokosának tartja magát.

E sokféleség mig egyrészt szomorú, addig másrészt örvendetes jelenség is, mert azt mutatja, hogy *a keresztyénség szellemi gazdagsága oly mérhetetlenül nagy, hogy a megnyugvásra sóvárgó emberi lélek egy-egy kis részecskéjével is kielégítve érzi magát.* E szellemi gazdagság az oka annak is, hogy a keresztyénség oly nehezen valósul meg úgy az egyes emberben, mint az emberiségben is. S bizonyosan ez az oka annak a különös és más vallásoknál aligha észlelhető tünetnének is, hogy az utóbbi években oly sokat foglalkoznak a keresztyénség lényegének megállapításával.

E kérdés körül újabban egész nagy irodalom keletkezett. Ez az irodalom a mi szegénységi bizonyítványunk. Mert arról tanuskodik, hogy a keresztyénség hivei csaknem kétezer esztendő óta engedtek elrepülni a fejük felett a nélkül, hogy azzal a vallással, a melyben élnek, a melyből földi életük

békéjét s jövőendő életük reménységét merítik, igaz valósága szerint megismerkedtek volna. Ez az irodalom a tanúm, hogy csakugyan nem élünk keresztyén társadalomban, mert a keresztyén-ség eszméi még mindig csak eszmények, a melyeket nemhogy a megvalósításig, hanem még csak a puszta megismerésig sem tudtunk megközelíteni.

Nem is fogjuk megismerni, annál kevésbbé megvalósítani mindaddig, míg a csak részletigazságok birtokában lévő felekezetek fölött álló krisztusi szellem maga nem áll szemeink előtt. Mert vitázhatnak még akár századokon át a keresztyén-ség mivoltáról, kerülgethetik vagy felrészselhetik még emberöltőkön át az igazságot, nyugvó ponthoz nem juthatnak mindaddig, míg tisztán nem látják és be nem ismerik, hogy a keresztyén-ség lényegét maga az a názáreti Jézus képezi, mint az ember életének, szellemének és összes törekvéseinek vezére, irányítója és végső célja. Nincs is előttem érthetlenebb, mint hogy a külföldi tudós theologusok egy része már évek óta egészen komolyan tárgyalja azt a kérdést: beletartozik-e a Krisztus a keresztyénségbe vagy nem? Mintha csak azt kérdeznék: építhetünk-e házat alapok, falak és tetőzet nélkül? A keresztyénség minden más vallás felett álló elsőbbsége éppen abban van, hogy Jézusban az életideált világosan, félreérthetetlenül állítja elénk, kétségtelenné tévén ezzel azt, hogy nem álomképet kergettet, hanem a húsból és vérből való földi embernek is elérhető célok valósítására törekszik. És bizony nem a keresztyénség hibája, vagy fogyatkozása, hogy tizenkilencz századon át sem volt képes igazán keresztyén társadalmat alkotni, hanem az emberé, a ki haladásának útján oly roppant nehezen tud átvágni a már talán tévesnek is tapasztalt s elhagyni is vágyott kerékvágásból a jobb, a biztosabb nyomba. Ez az oka, hogy a keresztyénség mind ez ideig csak ideál maradt.

Ez az oka annak is, hogy ma sokan új vallás alapításának szükségét, vagy legalább is új reformáció elodázhatlan-ságát hangoztatják, sokan meg egyenesen ellenséges állást foglalnak el minden vallással szemben. Ezek azonban legtöbbször nem is épp a vallást, hanem csak a felekezetieskedést akarnák támadni, de a kettőt egymástól elhatárolni nem tudják.

A vallásellenesség nálunk, hála Istennek, nagyon szórványosan mutatkozik és hódítani nem tud. Az állam maga erős súlyt helyez a vallásosság ápolására. A társadalomban is csak a ma még tétova irányokban hullámzó socialismus túlzói közt akadnak a vallásnak ellenségei. A nagyobb rész azonban elismeri a vallásnak legalább rendfentartó jelentőségét, azért vele szemben nem ellenséges, legfőlebb közönyös

és az egyes ember magántígyének tekinti azt. Pedig a vallásnak éppen a társadalmi életre való nagy, sőt döntő jelentőségét hangsúlyozza Kidd A Társadalom evolúciója cz. munkájában. „A társadalmi felfogás ma eljutott annak a többékevésbé tudatos megértéséhez, hogy a vallásnak van valami határozott feladata a társadalomban s hogy ez a folyamatban lévő társadalmi evolúciónak valamikép tényezője. De hogy mi ez a feladat, hol kezdődik, hol végződik s hogy a vallásos hit mily helyet van hivatva betölteni a jövőben, arra nézve a tudomány nem nyújt útmutatást“. (17.) Másutt meg így szól: „A kik a vallások tanításait teljesen visszautasítják, csaknem épp oly közvetlenül hatásuk alatt állanak, mint a közösség egyéb tagjai s hogy magánvéleményük bármi legyen, a társadalomnak, a melyben élnek, uralkodó felfogása és irányzata alól magukat kivonni teljességgel képtelenek“ (87.). Ez alapon a vallás és a társadalom életének fejlődése viszonyáról azt mondja Kidd: „Nem a politikai szervezet az, melynek részei vagyunk; sem a faj, melyhez tartozunk; még az evolúció folyamatában lévő egész emberi nem sem. Hanem az a határozott életerővel felruházott szerves fejlemény, a mely törvénynek engedelmeskedve fejlődik ki, nem egyéb, mint oly társadalmi rendszer, vagy művelődési típus, a mely valamely vallásos hit alapjára épült“ (103). A mi mai művelődési típusunk pedig a keresztyén hit alapjára épült, de sajnos, hogy sok idegen követ hordtunk össze építésénél s így egészében véve nem nyújtja a barátságos otthon benyomását.

Ez az oka, hogy ma oly sokan ábrándoznak új vallások alapításáról. S e tekintetben a pantheismus eszméje szolgál kiinduló pontul. A természettudomány szempontjaival meginduló okoskodás a végső ok és cél titkát az anyagban vagy az anyagban működő erőben, a lélektani szempontból kiinduló kutatás pedig az emberi lélekben magában találja meg. Mindkét irányzat pantheistikus, mert az istenséget minden egyes tárgyban vagy személyben különösen ható és feltalálható, sőt ahhoz kötött tényezőnek tekinti. E végeredményében egységes két irányzat fő jellemvonása, hogy a tapasztalati köréből indul ki s abból nem is óhajt kilépni. A vallásról alkotott nézetük is ennek következménye: a külső burokja, a köntöse, a felekezetekben jelentkező formái szerint ítélik meg a helyett, hogy a mibenléte után kutatnának. Ha ezt tennék, láthatnák, hogy *a vallás nem tanok, szertartások, rendszabályok tömege, hanem az emberi léleknek a mindenség urával, a mindent bölcsen céljaira vezető Istennel való legbensőbb személyes viszonyulása, a mely őt életének egész folyamában, gondolkodásának és cselek-*

vésének minden legkisebb jelenségében a rossztól óva, a jóra sarkalva irányítja.

Hogy ezt az igazságot fel nem ismerik, abban az egyházak is hibásak. Egyrészt azért, mert a vallásban mindenik a felekezeti, a különlegest igyekszik kidomborítani s az igazságot és ezzel az üdvösséget monopolizálva a vallás helyes felfogása iránt való érzéket rongálja. Másrészt, mert a vallást nagyon is elválasztják a mindennapi élettől. Szinte összes céljait a túlvilágba helyezik és a jelenvaló élet megtagadását követelik. Ennek pedig a tapasztalati ész, az okszerű gondolkodás sem a jogosultságát, sem az igazságát belátni nem tudja. Mert Isten nem akarhatja annak a világnak teljes megtagadását, a melybe az embert helyezte s a melyet neki kell átszellemesítenie és Istenhez emelnie. Hanem csak azt akarhatja, hogy e világot ne célják, hanem eszköznek tekintsük s mint ilyent tudatosan és okosan használjuk fel az Isten által kitűzött magasabb célok szolgálatában. A vallást a tapasztalati élet viszonyaival a lehető legszorosabb összefüggésbe kell hoznunk, hogy ne tűnjék az fel puszta elméleti igazságok halmazának vagy bizonytalan álmodozásnak, „az ismeretlen költészetének“, hanem mint Pál apostol mondja, álljon a lelki erő mutogatásában. *Az ember a földi élettel akar tisztába jönni, neki a vallásra itt a küzdelmek, a nehéz próbák világában van szüksége, hogy lelke az óhajtott békét megtalálja.*

E lelki szükség indította Boér Jenőt, hogy a múlt év végén sok nehéz lelki küzdelem után szakítva minden egyházi vallással, új vallás alapításával tegyen kísérletet. Mint műve mutatja, benne a vallás után való elemi vágy a modern ember természettudományos képzettségével az Ember vallásában kötött frigyét egymással. Erős szavakkal jellemzi a mai kör társadalmát s emberét. Megutálta az életet, mert nem látta célját. Vitatja, hogy az egyházak egyike sem képes a tovább vezetésre. Történeti szerepét mind betöltötte, új vallásos képződésnek kell teret engedniök. A mit az élet keletkezéséről, feladatáról és céljáról tanították, az mind kegyes mese csak, a mely a mai kor emberét többé ki nem elégítheti. A személyes Isten képzetét elvetve az örök Teremtőéletben találja meg a lét titkának nyitját. Az élet mint ok az istenség, az élet, mint okozat az ember. Minden baj az egyéni és az örök Teremtőélet harmoniájának megzavarásából ered, a mit az önző, egyéni akarat követése okoz. Ezen kell segíteni az ember igaz mivoltának s céljának felismerése által. „Szépéletteremtés a szellemiségért“, a segedelem útja, az ember megváltása. Mert a megváltás nem jöhet kívülről. Krisztus nem volt meg-

váltó, csak egyike azoknak, a kik az örökkévalóval való teljes egység tudata alapján a tiszta életet megvalósították. De előtte is voltak, utána is lesznek még Krisztusok. E krisztusi állapotba jutás az ember célja s üdvössége. A külső viszonyok megváltoztatása nem segít, a szellemnek kell megváltoznia, mert az új élet új kereteket és formákat teremt majd magának.

Dióhéjban ez az Embervallás alapgondolata. Merőben pantheistikus és részben materialistikus szempont uralkodik benne. Az ember eszményének, testi s lelki erőinek teljes, harmonikus kifejtése a végső cél, a melyet kitűz. A bibliából akar ugyan kiindulni minden kérdésben, de nem veszi észre, hogy Jézus vallásában nem az emberiség az ideál, hanem az istenség. E földi élet nem cél, csak alkalom az istenfiúság tudatából fakadó élet vitelére. A Krisztus nyomán haladó ember nem önmagát, hanem az Isten akaratát tartja életcéljának. Azzal az öntudattal halad végig az életen, hogy neki itt meg kell őriznie ama lelki kincseket, a melyekkel Isten őt ártatlanságban kezdődő gyermekül kibocsátotta s üdvösségre visszavárja. A földi életet ez a tudat szenteli aztán meg minden viszonyában.

A modern vallásos törekvések egy másik, bölcsészeti alapon megindult irányzata már nem az embert, hanem az istenséget tekinti főcéljának. Stojits Iván a theosofia eszméinek propagálására vállalkozott, mikor Hartmann és mások nyomán egy kis füzetben összefoglalta a lélektani pantheismus világnézetét. Ő is az élet kérdéséből indul ki. De ő nem az értékét mérlegeli, hanem eredetét és titkát kívánja megérteni. Azt állítja, hogy e titkot csakis lélektani alapon közeli lehetjük meg. A theosofia itt az egyetlen biztos útmutató. Ennek alapigazsága az élet végtelensége. E létben mindenütt és mindenben, de különösen az ember öntudatában Isten nyilatkozik. A lét célja ezért nem is lehet más, mint az isteni öntudatra ébredés alapján előálló magasabb kultúra, a mely csakis valláserkölcsei alapon épülhet fel, s a mely többszörösen ismétlődő reinkarnáció folyamán valósul meg. A reinkarnáció, vagyis az ismétlődő megtestesülés, a mint a neve is mutatja, jobbra a földhöz van kötve, de az embernek elvégre is ki kell nőnie a földi iskolából. A reinkarnáció célja a folytonos szellemesülés mindaddig, míg az ember karmája, vagyis erkölcsi, szellemi formája ki nem alakul. Ennek döntő tényezője az istenség ismerése s az örök istenség akaratával való harmonia. Az istenséget azonban inkább érzi, mint ismeri az ember. S első sorban önmagában kell felismernie. Szerinte „a jövő vallása

az emberi szervezet okkult összetételének az ismeretén fog alapulni és hirdetője lesz az igazi önismeret isteni szellemétől áthatott őszinte emberszeretetnek“.

Az ilyesféle valláselméletnek nem sok jövője van. Egyes, elvontan gondolkodni tudó bölcsezt vagy rajongót kielégíthet talán, de az emberi lélek egészen másra vágyik. Nem csoda, ha némely ember belefárad a kutatásba és kétségbeesve lemond az istenség eszméjéről s a maga lábán próbál megállni, a hogy tud. Ennek a hangulatnak a terméke Yartin József Ötödik evangélioma. Elmondja, hogy Jézus újból megjelenik a földön, hogy forrongó korunknak a szabadulás, a kibontakozás útját megmutassa. Maga ez ötlet, ha Jézus vallásának alapos ismeretével párosulna, sok fontos igazság kijelentésére képesíthetné az író. Yartin azonban Jézussal csak a saját gondolatait tudja elmondani. Ez az oka, hogy Jézus senkinek sem imponál és végül is kénytelen kitérni a legnagyobb probléma, a világ megváltásának a munkája elől. Kikél az egyházak ellen; elítéli az imádkozást; letöri a biblia tekintélyét; propagálja az egyéniség kortatlan csapongását nemcsak a vallásos eszmék, hanem a szeretkezés terén is; a szociális kérdésekkel szemben azonban szinte komikus tájékozatlansággal vergődik, s végre is a testvériségben jelöli meg a bajok egyetlen orvosságát Római látogatása merőben jelentéktelen epizód, a melyben Jézus alakja egészen elröpül, sőt szánalmassá válik. S a végső eredmény az a vigasztalan kijelentés: „Mostantól kezdve megszakad minden összeköttetés az ég és föld között. Azzal a gyötrő tudattal távozom, hogy az emberiséget nem bírom megváltani, s hogy nem is szükséges, mert szerencsétlen lenne, ha nem a maga erejével küdené ki kisdéd céljait“. „Utoljára mondom néktek és még egyszer: a létért való küzdelemnek végzetes törvényei alatt álltok s boldogulástok attól függ, hogy mekkora emberszeretet lakozik bennetek“.

Íme itt a modern vallásos irányzatok legszerencsétlenebbje: a vallástalanság. Az Embervallás legalább ideált igyekszik állítani, a theosofia legalább megnyugtatóra törekszik, de az Ötödik evangéliom bizony nem evangéliom, mert örvendetes hírek helyett a kétségbeesett lemondás ígét hirdeti. Mostantól kezdve megszakad minden összeköttetés az ég és föld között! Oly rettentően rideg gondolat, hogy belefagy a lélek.

S mindezek a jelenségek mire tanítanak? Elsőbb is arra, hogy nagyon helytelenül cselekesznek az egyházak, ha figyelmüket nem a mindennapi élet szükségleteire irányítják a legelső sorban. Az étellel küzködő ember a vallásosságnak itt.

a harc folyamán kívánja az áldásait tapasztalni. Igaz, hogy minden vallás a tapasztalati körén kívül eső természetfeletti és örök hatalommal köti össze az embert, de ennek az összeköttetésnek a jogosultságát és értékét csak akkor látja be igazán, ha már most is élvezheti gyümölcseit. *Az egyházaknak a jelenvaló és a jövő világ harmonizálása a feladata, hogy az istenországa itt e földön, az emberek között és azok javára valósuljon meg s ne legyen csak puszta remény tárgya.* Minden vallásnak azt kell bizonyítania, hogy ha nem is jár a vallásosság földi, anyagi, kézzelfogható előnyökkel, ha nem is szünteti meg a kenyérek harczát, az élet ezernyi kellemetlenségeit, terheit és csalódásait; ha embernek hagyja is az embert és nem változtatja eleven angyallá: de megkönnyíti legalább a küzdelmet, emberségesebbé teszi a harcot, szelidíti az erkölcsöket s új életirányt, emelkedettebb életfelfogást teremtve lassanként enyhíti az életviszonyokkal járó kellemetlenségeket is.

Annak a vallásnak van jövője, a mely szellemi javakban, emelkedett eszmékben leggazdagabb. Az evangéliom e tekintetben páratlanul áll. Nincsen hát szükség új vallás alapítására, mert az új csak meghaladott álláspontot tételez fel. Az evangéliom azonban nemhogy meghaladott álláspontnak nem nevezhető, hanem még csak a teljes megértésig sem bírta azt az emberiség megközelíteni. De még csak új reformációra sincs szükség, mert a reformáció csak ott tör elő elemi erővel, a hol deformáció keletkezett. Az evangéliom talaján álló egyházaknak egyikéről sem mondhatjuk el, hogy deformálódott volna, csak azt, hogy néha szunnyad bennük az evangéliomi öntudat. Visszatérni az evangéliomi öntudathoz; hirdetni az istenfiúság eszméit, a mint az a Jézus Krisztusban testet öltött; abban a názáreti Jézusban mutatni be a véges körben végtelen célokra küzdő ember ideálját: ez a feladat, melynek teljesítése reánk vár. *A jövő pedig annak a vallásos közösségnek nyújtja majd a győzelem pálmáját, a melyik ez eszméket legtisztábban, legemelkedettebben képviseli, a mely a társadalom forrongó életében a közösség altruisztikus követelményeinek s a gondolkodó egyén jogos igényeinek harmonizálására törekedve nem szépen hangzó elméletekkel, hanem vonzó példaadással, jellemképzéssel és sajátos közösség alakításával jár elől.* Mert a vallásnak ezentúl nem szabad elméleti rendszernek maradnia, hanem az egyes ember és a társadalom életének emelkedett szellemű gyakorlati irányítójává kell válnia.

Raffay Sándor.